

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 12.06.2023

*Kabul Tarihi / Accepted: 27.06.2023

*Atıf Bilgisi: Darmenova, G. (2023). “Kazak Türklerinde Boy Adları Oluşumunun Sosyo-Kültürel Temeli, Hars Akademi, 6 (2), 234-241.

*Citation: Darmenova, G. (2023). “The Socio-Cultural Basis Of The Tribe-Clan Anthroponym Formation Of The Kazakh Turks”, Hars Akademi, 6 (2), 234-241.

KAZAK TÜRKLERİNDE BOY ADLARI OLUŞUMUNUN SOSYO-KÜLTÜREL TEMELİ

Gulvira DARMENOVA*

Öz

Bu çalışmada Kazak Türklerinin boy ve oymak adları üzerine yapısal ve semantik bir değerlendirme yapılmaktadır. Ad verme geleneği, Türk boylarından biri olan Kazak Türklerinin boy adlarına da yansımaktadır. Boy adları ilk başta bir kişinin, ya da aynı özelliği taşıyan toplumun adı olarak görülür. Boy adları verilirken; kişinin dünyaya geldiği yeri, dağı, nehri, yaşadığı bölge, doğduğu zamandaki tabiat olayları dikkate alınmaktadır. Çocuğun kişisel olarak zengin ve cesur olma özelliği, dış görünüşü ve diğer kabile mensuplarının tarafından verilen takma adları vb. hususlar da büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın asıl amacı, Doğu Kazakistan bölgesinde yaşayan Orta Cüz’ün Uvaq, Nayman, Kerey, Kıpçak, Qoñırat, Arğın gibi boy ve oymak adlarının özelliklerini ele almaktır. Çalışmanın ana yöntemi, ilk etapta Doğu Kazakistan bölgesinde yaşayan boy adları hakkında materyal toplamak, bunları sistematik bir şekilde düzenlemek, anlam özelliklerine göre sınıflandırmak ve sonucunda teorik görüşleri ortaya koymaktır.

Araştırmada, Ş. Seyitova tarafından kaleme alınan ve 2009 yılında “*Kazak Etnonimlerinin Tarihiy-Lingvomädeniy Jüyesi*”/ “Kazak Etnonimlerinin Tarihsel-Dilsel-Kültürel Sistemi” adlı doktora tezinde yer alan boy adlarıyla ilgili tablo ve sözlükten yararlanarak kişi ve boy adları incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkleri, kişi adları, antroponim, etnonim.

THE SOCIO-CULTURAL BASIS OF THE TRIBE-CLAN ANTHROPNYM FORMATION OF THE KAZAKH TURKS

Abstract

The tribe and clan names of Kazakh Turks are evaluated structurally and semantically in this study. The Kazakh Turks, one of the Turkish tribes, have a naming custom that is reflected in their tribe and clan names. The place where the child was born, the mountain, the river, the place where he lived, and the natural happenings at the time of his birth are all considered while naming tribes and clans. The child’s abilities to be wealthy and fearless, as well as his appearance and nicknames, are all very important.

The major goal of our research is to study the characteristics of the tribes and clans named Uvaq, Naiman, Kerei, Qypchak, Khongirad, and Argyn, which live in the East Kazakhstan region of the Middle Juz. The study’s principal method is to collect materials on the names of tribes and clans living in the East Kazakhstan region, make them into a scientific system, classify them based on semantic characteristics, and provide theoretical ideas as a result.

The doctoral thesis titled “Historical-Linguistic-Cultural System of Kazakh Ethnomies” written by Ş. Seyitova in 2009, and the tables and dictionaries of tribe-clan names in the book “Babalar Sözi. C. 83” are used in this study to research the names of people and tribes.

Keywords: Kazakh Turks, personal names, anthroponym, tribal-clan names.

* Dr. Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gdarmenova@pau.edu.tr / ORCID: 0000-0003-1412-8091

Giriş

Antroponimler, insanların geçmiş yaşamlarını, sosyal durumlarını, siyasi ve sosyal yapılarını, ekonomik ve kültürel yaşamlarını göstermektedir. Kazak Dilindeki adlar kendine has tarihi, gelenekleri, göreneklere, dünya görüşleri ve diğer toplumlardan ayıran özellikleriyle doğrudan bağlantılı olarak oluşturulmaktadır. Kişi adları çok eski dönemlerde ortaya çıkıp ilkel insan (farklı boyların oluşum çağı) toplumuna kadar uzanmakta ve toplumda görülen siyasi, kültürel, sosyal değişme ve gelişme etkisi altında kalmaktadır.

Onomastik, dilbiliminin ayrı bir dalıdır. Dilbilim alanının bir alt kolu olarak değerlendirilen onomastik; kişi adlarının kökenlerini ve çeşitlerini inceleyen bir disiplin olarak da bilinir. Dilin onomastik birimleri kişi, yer, su, boy, kavim adları gibi çeşitli yönlerden incelenmektedir. Onomastik birkaç dala ayrılır: toponimler; yer, su, şehirlerin adlarını; antroponimler; kişi adlarını; etnonimler; boyların, ülkelerin, halkların adlarını; zoonimler; hayvanların adlarını, hidronimler; deniz, nehir, su adları, göl çalışmalarını inceleyen dilbiliminin dallarıdır (Doşjanov 2001: 14). Antroponim, kişi adları, soyadları, takma adları inceleyen onomastik dalıdır. Onomastik çalışmalarının teorik temeli, onun dil ve millî etno-kültürle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi, sosyal karakterinin belirlenmesi konusu ile V. Radloff, V. V. Bartold, N. Katanov, A. N. Samoyloviç, S. E. Malov, N. K. Dmitriyev, A. N. Kononov, N. A. Baskakov, K. Jubanov, I. K. Kenesbayev, S. Amanjolov, A. Kaydar, T. Januzakov, A. Abdrahmanov, E. Janpeyisov, K. Rısbergenova, G. Madiyeva, A. Jartıbayev vb. bilim insanları çalışmalar yapmıştır. Bu bilim insanları kendi çalışmalarında dil-kültür ilişkisini kapsamlı bir şekilde göstermişlerdir. A. Kaydarov, E. Janpeyisov, J. Mankeyeva, G. Smagulova vb. bilim insanları dil ve kültürün ayrılmaz bir bütünlük taşıdığını; dilin kültürün bir göstergesi olduğunu, ikisi arasındaki önemli paralel ilişkiyi, dilin kültürden ayrılamamakla birlikte onun temel bir parçası olduğunu anlatmaktadır.

Kişi adları Aksan'a göre; *"filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halkbilim çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Kişi adları bir milletin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte belli tecrübeler sonucu elde edilen kültürel değerlerle sıkı bir ilişki halindedir. Bu ilişki milletlerin kültür tarihinin aynasıdır. Dolayısıyla kişi adları diğer bilim dallarının ilgisini çekmektedir"* (Aksan 2009: 115).

Akarsu ise kültür ve dil ilişkisini şu şekilde tanımlar: *"İnsanın düşünmesinin ancak dille olanaklı olabilir. Bu dilde üstünlük yaratamayan bir ulusun düşüncelerinin de kapalı, dar ve sınırlı kalmasına sebep olur. Bu, bütün kültür üzerine de etki yapar. Öyleyse, kültürle dil birbirinden ayrılamazlar. Her ikisi de birlikte gelişir"* (Akarsu 1998: 88).

V. A. Maslova, *"Kültürdilbilimi, dilbilim ve kültürbilimin örtüştüğü noktada oluşan ve dilde yansıyan halk kültürünü inceleyen bilim"* (Maslova 2001: 28) olarak tanımlanmaktadır.

Dilbiliminde lingvokültüroloji bir diğer adıyla kültürdilbilim, dil ve kültür ilişkilerini inceleyen ve onun içerisinde antroponimlerle ilgili kavramları da birleştiren bir dilbilimi dalı olarak da bilinir. Böylece kültürdilbilimi, bir halkın sosyal, bilişsel, etnik, estetik, politik, ahlakî, manevi, yaşam kurallarıyla yasaların dil aracıyla aktarılmasını sağlayan dilbiliminin bir yöntemidir. Millî ruhun ve dünya algısının dile yansımaları ve yapısını, halkın bilişsel, etik ve estetik kategorilerini ortaya çıkartarak onların faaliyetlerini ve yerini belirlemek, kültür dilbiliminin temel amacı olarak özetlenebilir.

Boy adlarındaki onomastik unsurları kültürdilbilim özellikleri açısından değerlendirmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Kazak halkının çocuklarına ad verirken örf ve âdetleri kullandığı, inançların etkisiyle ad verdiği, bu kültürel yapının kelimelere yansıttığı görülmektedir: Jamanbay, Jamanay, Jamaneke, Elewsiz adları "nazar değmesin" amacıyla; Baybol, Miñbay, Quttıbay "zengin olsun" diye "zengin ol" anlamında; Ömir, Jänibek, Aqjol, Amanjol, Ömirzaq, Januzaq, Joljaqsı adları "ömrü uzun ve açık olsun" umuduyla; Esen, Jarılqamıs, Esenaman, Aqtilek, Jolaman, Bawbek, Sädibek, Sätibek, Baqjaylaw, Qalqaman, Esenqoşsar, Amandıq ise "çocuğun yaşaması ve yaşantısı boyunca mutlu olması" düşüncesi ile verilen geleneksel kişi adları belirli bir nitelik kazandırmak, ölümden korumak, çocuğun uzun bir ömre sahip olması anlamına gelir. Quwandıq, Süyindik, Süyinişäli, Süyindik, Tilepbergen, Tilewberli, Esenkeldi, Izbasar, Tilewberdi, Täñirberdi, Qayıpberdi, Jarılğas, Qojamberdi, Jalğas, Iles, Berdäli, Jaras, Esenkeldi, Aldaberdi, Tilep, Quwanış, Tileke, Süyeniş, Qurban, Qabil, Qutım, Quttıberdi, Jarılğapberdi, Tilewimbet, Quttıqadam

vb. kişi adları olsa "erkek çocuk beklemek", "çocuk istemek", "iyi dilek, iyi bir gelecek dilemek", "uzun süredir çocuk sahibi olmayan bir ailede daha çok çocuk sahibi olmayı arzulamak" gibi anlamlar taşıyan antroponimlerdir.

Kazak boy adlarının kişi adlarından gelip gelmediğine dair tartışmalar da bulunmaktadır. K. Marks, F. Engels, "Evlilik ve Aile Oluşumu" adlı çalışmalarında, ilkel toplumdaki boyların ortaya çıkması ve onlara ad vermenin özellikleri konusunda bilgi vermiş. Çalışmada, her boyun kendisine ait belirli bir adı veya birkaç benzer adının olduğu söylenmektedir. Bu adları sadece o boya tabi olan kişilerin kullandığından, bu boyun her mensubunun adı aynı zamanda hangi boya ait olduğunu da göstermektedir. Kişi adlarının ortaya çıkışı ve verilmiş tarihinin çok eskilere, hatta ilk çağlara dayandırıldığı ve eski boy adlarının hayvan adlarıyla ilişkilendirildiği de bilinmektedir. Engels'in belirlediğine göre, "Bazı boy adları aynı zamanda hayvan adlarıyla da verilmiştir. Seneke boyunun sekiz boyu vardır: kurt, ayı, kaplumbağa, kunduz, geyik, balıkçı, balıkçıl ve kartaldır" (Engels 1967: 49). Demek oluyor ki, bu hayvan adları aynı zamanda boy adları olarak da kullanılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, bu boy adları insan adlarına dönüşmüştür. Bilge Özkan "Tarihî Kaynaklarda Kazak Adı ve Anlamı" adlı çalışmasında boy adlarıyla ilgili tespitlerini şöyle dile getirmiştir:

"Kavim ve boy adlarının birçoğu eski çağlarda ortaya çıkmış, zamanla birtakım değişikliklere uğramışlardır. Bu eskiliği bize gösteren en güzel kanıt, boy adlarının orta çağda bile çok az kullanılan ve adeta unutulmuş ekler ve köklerle yapılmış olmasıdır. Türk boy ve oymaklarının türemesi, halkın birbirine bağlı olan büyüklü küçüklü gruplara ayrılması ve bunların her birine ayrı ayrı adlar verilmesi tarihi bir ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bölünme ve adlandırmalarda tarihi olaylar ve gelenekler etkili olmuştur. Diğer bir deyişle, boy ve oymakların bölünmesi ve onlara ad verme geleneği devrin sosyal yapısındaki özelliklere dayanmaktadır. Bu tür bölünmelerle çok geniş coğrafyalara yayılmış Türk milleti sayısız boylara ayrılmış, ancak bazı boy adları; eskilik, hâkimiyet sahası ve süresi gibi çeşitli etkenlerle ön plana çıkmıştır" (Özkan 2021: 11).

T. Januzakov özel adları, "Kazak adlarını tabiat olaylarına bağlı olarak verilen adlar, hayvancılıkla ilgili adlar, değerli madenlerle ilgili adlar, bitkilerle ilgili adlar, akrabalıkla ilgili adlar, toponimlerle ilgili adlar, çeşitli yiyecek-içeceklerle ilgili adlar ayrıca yabancı hayvanlar ve evcil hayvanlar, kuşlarla ilgili adlar" (Januzakov 1971: 24) olarak sözcüklerin anlamlarına göre sınıflandırmaktadır.

Bu çalışmadan yola çıkarak Kazakistan'da yaşayan Orta Cüz'ün Uvaq, Nayman, Kerey, Qıpşaq, Qoñırat, Arğın içindeki boy antroponimlerini kelime ve anlam ilişkisi bakımından ele alarak aşağıdaki gibi gruplara ayırabiliriz:

1. Toponimlerle Bağlantılı Boy Adları

Uçsuz bucaksız Kazak bozkırlarına, onun her taşına, dağına ve nehrine ad vermek atalarımızdan kalan geleneklerden biridir. Kazak kişi adları içinde toponimlerden alıntı olarak oluşturulan birçok antroponimler görülmektedir: Qıtay (Çin), Teñizbay (deniz gibi zengin olsun), Qaynar (pınar başı), Köldey (göl gibi), Teñiz (deniz), Aralbay (aral gölü gibi zengin), Alatav (alatav dağı), Altay (altay dağı), Juvsan (pelin), Betege (festuca), Esil (nehir adı), Jekeköl (göl adı), Kökbulaq (gökpinar) vb.

2. Hayvanlar ve Evcil Hayvanların Dört Türüyle (deve, at, koyun, inek) Bağlantılı Boy Adları

Doğada bulunan yabancı hayvanlar, evcil hayvanlar ve kuş adları ile ilgili antroponimler görülmektedir. Bu adlandırmalar, Kazakların hayvan adlarını çocuklarına vermekte onların bu hayvanların özelliklerini taşımasını, özellikle güçlü, hızlı, özgür olmasını dilemesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı boy adlarında güçlü hayvan adlarıyla oluşturulmuş birçok ad vardır: Töbet (kangal), Küşik (enik), Alaküşik (alaca enik), Ayuv (ayı), vs. Örneğin, erkek çocuklarına Bekarıstan, Arıstanbek gibi adlar "aslan gibi güçlü, sağlam olsun" diye verilir. Bu kişi adlarının içerisinde bulunan bek (sağlam) kelimeleri çocuğun güçlü olarak yaşaması temennisini ifade etmektedir. Börıbay (kurt), Tülki (tilki), Elik (Sibirya karacası), Kiyıkbay, Surkiyik (geyik), Maral (kızıl geyik), Bulanbay (alageyik), Qundızbay (kunduz), Aqqus (ak kuş), Qaz (kaz), Torğay (serçe), Bödene (bıldırcın), Sülük (sülük), Sazan (sazan), Qarabalıq (kara balık), Balıqşı (balık+çı) gibi yabancı hayvan ve kuş yanı sıra, balık adlarının da verildiği görülmektedir.

Hayvancılık, atalarımızın asıl uğraşlarından biridir. Kazak Türklerinde evcil hayvanlardan özellikle deve, at, sığır ve koyun, halkın zenginliğinin göstergesidir. Bu durum boy adlarına da yansımıştır. Boylara verilen bu hayvan adları halkın bilincine göre sürü sayısının artması ve zengin olma niyetini belirten adlardır.

Evcil hayvanın dört türü ile ilgili verilen boy adları:

“Tay” ile başlayan ve biten boy adları: Törtay, Taysarı, Alatay, Baytaylaq, Qulatay, Qostay, Boztay, Surtay, Aqtay, Nartaylaq, Tayteke, Jabağı, Tayğulı, Şürentay, Sarmantay, Jañatay, Joltay.

Qulan “yabani yılki” ile başlayan boy adları: Qulanşı, Qulansu, Qulanqıpşaq.

Qoşqar “koç” ile başlayan ve biten boy adları: Qoşqar, Qoşqarbay, Aqqoşqar, Bayqoşqar.

Bura “erkek olan deve” ve Bota “deve yavru”, Taylaq “bir yaşında olan deve yavrusu” ile başlayan ve biten boy adları: Aqbura, Bura, Narbota, Botabay, Janbura, Baybura, Aqbota.

Qoy “koyun”, Qozi “kuzu” ile başlayan ve biten boy adları: Qoysarı (sarı koyun), Aqqoylı (ak koyun), Qaraqoy (kara koyun), Edilbay (koyunun bir tür cinsi), Qoylı (koyunlu), Qoylıbay (koyuna zengin olan), Qozike (kuzu), Bozqozi (boz kuzu), Qozımergen (kuzu+keskin nişancı), Ataqozi (erkek kuzu). Kazak Türklerinde Qoybağar, Qoybağıs, Qoybas, Qoylav (koyun güder), Qoybak (koyun güd), Qozıbağar (kuzu güder), Atkeltir, Jılkıydar (keltir-, ayda- fiilleri hayvanı bir yere götürmek, yönlendirmek) anlamına gelen Qoybağar, Qoybağıs, Qozıbaq, Qoybas, Qoybaq, Jılkıydar, Qoylav, Atkeltir gibi boy adlarına da rastlamak mümkündür.

3. Tabiat Olayları ve Gök Cisimleriyle Bağlantılı Boy Adları

Kazak Türkleri de ay ve güneşin kutsallığına ve koruyucu özelliğine sahip olduğuna inanır. Bu gök cisimlerinin yanı sıra tabiat olayları ile ilgili antroponimler de boy adlarında görülmektedir. Bu adlar,

“Ay, güneş, yıldızlar, tan, gök kuşağı, havanın durumu gibi gökyüzüyle ve meteorolojiyle ilgili durumları belirten adlardır. Ay ve güneşle ilgili adlarda bu cisimlerin güzelliği, parlaklığı, şekli ve rengi ad vermedeki önemli etkenlerdir. Türk inancına göre bütün iyi ruhlar, melekler, tanrılar gökyüzünde bulunurlar. Bunlar güçsüz insanları yaratır, korur ve göğe alırlar. Çünkü ışık, ay, güneş, yıldızlar bütün insanların dostu; doğanın, bütün canlıların bekçisidir” (Gököl 1991: 45).

Bunlar ay, kün “güneş”, tañ “tan vakti”, tün “gece”, kar, jañbır “yağmur”, nur, şuvaq “güneş”, davıl “fırtına”, boran kelimeleriyle yapılan kişi adlarıdır: Nuralı, Nurım, Nurymbet, Nurköbek, Aytuvğan, Aytuvmas, Bozay, Qosay, Qızay, Aqay, Küntuv, Zeñgir, Küntumas, Tañatar, Bayantañat, Şuvaq, Tünqatar, Aldiaspan.

Ayrıca kış mevsimiyle ilgili olarak kar fırtınası, tabiat olaylarıyla ilgili olan Boranşı, Boran, Boray, Boranbay, Qaydavıl, Ağısay, Ağıs (akıntı, sel), Jañbırılı, Javar, Jañbırısı (yağmak, yağmur) gibi boy adlarına da görülmektedir.

4. İnsanın Doğum Zamanıyla Bağlantılı Boy Adları

Doğduğu gün veya belirli bir durumla ilişkili olan boy adlarını birkaç gruba ayırabiliriz:

Tan ağarırken dünyaya geldiğine işaret eden Tañatar (tan ağarır), Bayantañat (zengin olarak doğsun).

Mevsim, yıl ve gün adlarına bağlı olarak:

Yeni yıl arifesinde doğanlara verilen boy adları: Jılkeldi (yıl geldi), Jıljaqsı (iyi yıl).

Belli bir mevsimde doğanlara: Qaraşa (kasım), Naurızbay, Navrızbay, Naurız (nevruz).

Pazartesi günü doğanlara: Düysenbi, Düsen, Düyseke.

Çarşamba günü doğanlara: Sersembay.

Cuma günü doğanlara: Juman.

Kimsesiz olanlara: Jetim (yetim), durumu iyi olmayanlara: Kedey (fakir), Qul (kul) gibi özel adlar boylar da verilmektedir.

5. Eşya ve Yiyeceklerle Bağlantılı Boy Adları

Göçebe halkın hayatı ve geçimi için gerekli olan eşya ve yiyeceklerle ilgili boy adları: Süttibay (süt gibi ak ve zengin olsun), Sütemgen (süt emen), Qarta (at işkembesi), Tarışı (darıcı).

Geleneksel Kazak Türk silahları ve çeşitli ev eşyalarıyla ilgili boy adları: Ergenekti (geleneksel Kazak Türklerinin çadır kapısının bir parçası), Baltalı, Balta, Toqpaq (topuz), Balğa, Balğabay (çekiç), Tiyirmen (değirmen), Taraqtı (taraklı), Qarmaqsı (olta ustası), Jebesi (ok ustası), Şönke (dökme demir), Kilembay (kilimi çok olan), Köksandıq, Sandıq (sandık), Qılış (kılıç), Şaqpaq (çakmak), Üstel (masa), Bayqazan (kazanı hep dolu olsun), Döñgelek (tekerlek), Nayzager (nayza), Aybalta (savaşta kullanılan balta), Tiyekti (eşik), Şoqparlı (savaşta kullanılan topuzlu sopa), Qayraq (bileme taşı), Ayna, Şını (cam).

6. Zenginlik ve Cesaretle Bağlantılı Boy Adları

Eski çağlarda zenginliğe çok önem verildiği için, zengin ve cesur olma arzusuyla konulan "bay", "mırza", "sultan", "han", "batır", "er" sözcükleriyle birleştirilmiş pek çok boy adları sıkça görülmektedir.

"Bay" (zengin) sözcüğüyle başlayan ve biten boy adları: Belgibay, Bulanbay, Balğabay, Serikbay, Baytorı, Bayjiğit, Baysıyq, Qalıbay, Narınbay, Böribay, Qosabay, Esenbay, Särsembay, Qoñdıbay, Aralbay, Järmenbay, Baykönek, Teñizbay, Qoñırbay, Jamanbay, Baytemir, Tügelbay, Baydalı, Baynazar, Asılbay, Qonısbay, Meñlibay, Baybolat, Baybol, Keşubay, Şerubay, Qazıbay, Quttıbay, Nurbay, Kenjebay, Bayböri, Oljabay, Tañıbay, Musabay, Atabay, Baqtıbay, Joldıbay, Esepbay, Sırlıbay, Kilembay, Rısbay, Qoşqarbay, Älibay, Baysarı, Istıbay, Baygel, Naurızbay, Baytaylaq, Tursımbay, Edilbay, Baydävlet, Qutbay, Baymurat, Tanısbay, Serikbay, Qarabay, Qoylıbay, Sarıbay, Jayıqbay. Amanbay, Kenjebay, Baybağıs, Botabay, Miñbay, Jılıbay, Bayıt, Qoşqarbay, Bayjiğit, Besbay, Şınıbay, Baybaraq, Bayhoja, Bayterek, Elibay, Quttıbay, Süttibay, Qabanbay, Tuyaqbay, Tolıbay, Aqbay, Joldıbay, Boranbay, Tölebay, Baykisi, Bögenbay, Jaulıbay, Suvinbay, Aytbay, Köşibay, Berdibay, Bayşıq, Qonırbay.

"Batır" (cesur) kelimesiyle ile biten boy adları: Ulanbatır (cesur oğlan), Qarabatır (son derece cesur olan).

"Er" (eren, kahraman) ile başlayan boy adları: Ertori, Erim, Ernazar, Eralı, Erköbek Erkökşe, Ermen, Erqosay.

"Mırza" (mirza, bey) ile başlayan ve biten boy adları: Mırzabay, Aqmırza.

7. "Bek", "Biy", "Qul", "Can" Sözcükleriyle Oluşturulan Boy Adları

Kazak kişi adlarında sık kullanılan "bek", "biy", "qul", "can", "tay" sözcükleriyle ilgili boy adları da görülmektedir.

"Bek" (berk, bey) sözcüğü ile birleşen boy adları: Balqıbek, Qarabek, Tımbek, Aqşabek, Arıstanbek, Bekseyit, Beknazar, Ädilbek, Aqılbek, Jälibek, Mälibek, Älibek, Bekalı, Rayımbek, Keldibek, Berlibek, Äjibek, Ämetbek, Sätibek, Dävletbek, Bektemir, Bekey, Bekbav, Bekberdi, Köşimbek, Bekqulı.

İyi söz söyleyen, hatip anlamını bildiren "Biy" sözcüğüyle birleşen boy adları: Biyboldı, Toqtarbiy, Biybolat, Muğalbiy, Biyğası, Biybol, Meldebiy, Orınbıy.

"Qul" (kul) sözcüğü ile birleşen boy adları: Aytqul, Sarıqul, Qulım, Amanqul, Qulmırza, Orazqul, Namazqul, Qojamqul, Rahlanqul, Rısqul, Qulboldı, Quleke, Sarqul, Jarasqul, Alıqul, Esenqul, Jumaqul, Sultanqul, Qul, Ümbetqul.

"Jan" (can) sözcüğü ile birleşen boy adları: Mayjan, Jansarı, Janboldı, Janbura, Jantuv, Jantuğan, Janay, Janğulı, Janköbek, Jantüles, Janğutı, Janjiğit.

8. Madenlerle Bağlantılı Boy Adları

Madenlerle ilgili olarak verilen adlar Kazak Türklerinin eski çağlardan beri altın, gümüş ve çeliğe aşına olduğunu göstermektedir. Madenlerden az sayıda çelik, bakır, geriye kalanı demirle ilgili çok ad rastlanmaktadır. Kazak milleti eski çağlardan bu yana demiri en çok kullanan, işleyen millettir.

Bu nedenle pahalı metaller, kuyumculuk ve zanaatla ilgili birçok boy adları vardır: Jezbike ana (bakır ana), Bolat (çelik), Asılbolat (asil, değerli çelik), Bektemir (sağlam demir), Biybolat (çeliğin kadısı), Temir (Demir), Altıntorı (altın gibi), Jez (bakır), Bolatçı (çelikçi), Bay temir (demire zengin), Aqbolat (ak çelik), Ülken bolat (büyük çelik), Kişi bolat (küçük çelik), Bekbolat (sağlam çelik), Baybolat (çeliğe zengin), Tastemir (demir gibi sert), Qasabolat (çeliğin çok olamsı), Sombolat (sağlam çelik), Usta (demir ustası).

9. İnsanın Özellikleriyle Bağlantılı Boy Adları

Güzel, çekici, akıllı, alımlı, güler yüzlü, cömert, kazançlı ve şanslı olması gibi insanın özellikleri dikkate alınarak verilmiş adlardır. Bu özellikleri taşıyan boy adları şunlardır: Jaqsılıq (iyilik), Oljaşı (kazançlı), Sarjomart (doğru ve cömert), Olja (kazanç), Muñsız (kaygısız), Quanış (sevinç), Sulu (güzel), İyigilik (iyilik), Qutum (bereketim), İris (rızk, zenginlik), Jaltır (parlak), Körikti (görkemli), Aqıl (akıllı), Aqılbeq (çok akıllı olsun), Nāzik (nazik), Quat (güç).

10. İnsanın Dış Görünüşüyle İlgili Boy Adları

Boy antroponimlerinde vücutundaki ben veya doğum lekeleriyle doğanlara verilen birkaç ad görülmektedir: Meñlibay (beni çok olan), Qalıbek (sağlam lekeli), Meñdiqara (bene bak), Qalıbay (doğum lekesi çok olan), Meñli (benli), Qarameñli (beni siyah ve büyük olan). Halkın dünya görüşündeki "Qal" (doğum lekesi) ve "Meñ" (ben) sözcüğü çocuğun vücutundaki ben, doğum lekesinin kaybolacağına veya büyümeyeceğine inanarak verilen ad anlamına gelmektedir.

11. Başka Dillerden Alınan Boy Adları

Kazak Türklerinde boy adlarının bazıları aynı zamanda komşu halkların adlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Uāris (Rus), Özbek, Qırğızāli (Kırgız), Qıtay (Çin), Türkpen (Türkmen). Bu şekilde ad verilmesinin nedeni, Kazak halkının yukarıda belirtilen halklarla yüzyıllardır kültürel temas, iletişim, dostluk ve akrabalık dayanışması içinde olmuş olmasındandır.

Herhangi bir dilin antroponimik hazinesinin zenginliği yalnızca yerli adlar değil, aynı zamanda başka dillerden gelen antroponimlerdir. Kazak dilinde Arapça kökenli adlar, Arap kültürü, gelenekleri ve İslam dininin nüfuz etmesiyle ilişkilendirilir. Uwak, Nayman, Kerey, Kıpçak, Konırat, Argın boy adları arasında Allah'ın güzel adları ve peygamberlerin adları, kutsal ve dinî anlamları olan adlar da bulunmaktadır. Özellikle; Köktiñ ūlı (Tāñirbergen), Qūdaybergen, Tāñirberdi, Qūdayberdi (Allah verdi), Qaraqūdayberdi (yüce, güçlü allah veren), Qūrban (kurban), Qajıgāli, Qajı, Qajım (hacı), Qıdır, Qadır, Qıdırāliy (kadir), Qudaynazar (Allah'ın nazarında), Qūdayqūl (Allah'ın kulu), Ayt (bayram), Ālmuhamed, Parhat, Muratāliy, Qurmanāliy, Ālmāmbet, Nuralı, Madiyar, Kārim, Qudyar, Derbisāldi, Āliy, Kālim, İman vb. adlara rastlanmaktadır.

12. Dinî Kavramlar ve Şahsiyetlerle Bağlantılı Boy Adları

Kazak antroponimlerinin oluşumundaki dilsel ve kültürel temellerden biri de Arapça ve Farsça adlar yani dinî adlar verme ile ilgilidir. T. Januzakov Kazakların İslamiyet'i kabul ettiklerinden sonra verdikleri boy adlarıyla ilgili şöyle der:

"İslâm dininin Kazak bozkırının dört bir yanına yayılması ve benimsenmeye başlaması X. yüzyıla denk gelmektedir. O zamanlar dilimize binlerce kelime ve kelime grubu, kişi adları ve kavim adları girmiştir. Ancak Arapça ve Farsçadan alınan adlar halk dilinde asıl şekliyle kullanılmayıp ciddi derecede ses değişimine uğrayarak yeni şekiller kazandı. Kazak adları XV-XVIII. yüzyıllarda yeni adlarla zenginleşerek sayıca arttı. Bu ise toplumsal gelişmeyle ilgili bir olgudur" (Januzakov 1971: 13).

Kazaklar İslam dinini kabul ettikten sonra eski Kazak adları yanı sıra dinî kavramlar ve dinî şahsiyetlerin adlarını çocuklarına vermeye başlamışlardır. Allah'ın çeşitli sıfatları, Hz. Muhammed (s.a.v) ve

imamlara ait olan boy adlarına rastlanılmaktadır. Örneğin; Ali (<Ar.), Dävit (<Davud peygamber), Dävlet (Ar.), Qadir (<Ar.), Meyram (dinî veya millî bir anlam taşıyan kutsal gün), Şaqar (<Far. şehir), Nazar (<Ar.), Seyit (<Ar. seyyid), Murat (<Ar. murād), Qıdıralı (<Ar.), Mälik (<Ar. Mälik), İman (<Ar.), Älim (<Ar.), Meyramsupı (<Ar.), Rahlanqul (<Ar.+Tr.), Orazqul (<Fars. rüze > urüze > uruç > oruç+Tr.), Namazqul (<Fars.+Tr.), Qojamqul (<Far.+Tr.), Amangul (<Ar.+Tr.), Älibek (<Ar.+Tr.), Oraz (<Far.), Niyaz (<Far.), Derbisäldi (<Far. derviş), Asay (<Ar.), Älmuhamed (<Ar.), Ämir (<Ar.), Älseyt (<Ar.), Qudaynazar (Far.+Ar.), Qajıǵalı (Ar. Hacı + ali), Qudayberdi (Far.+Tr.) ‘Allah verdi’.

13. Akrabalık ve Dostluk Terimleriyle İlgili Boy Adları

Aile büyüklerinin adları, yoldaş ve dostlukla başlayan adlar, akrabalığı bildiren terimleri ad olarak verme geleneği Kazak Türkleri boy adlarında sıkça görülmektedir. Örneğin, Joldas (yoldaş), Jiye (yeğen, kız kardeşinin çocuğu), Dosay (dostum), Äjem (ninem), Serikbay (yol arkadaşım zengin olsun), Apay (abla, hoca hanım), Jiyejauıs (yiğen), Täteñ (teyze), Dosumqul (dost kulu), Jarı (yarı), Tuma (akraba), Toqal (kuma), Jamanküyev (kötü güvey), Kenjeǵul, Kenjebay, Kenje (en küçük çocuk), Otav (yuva), Qaraene (kara kaynana), Elata (halk atası).

14. Takma Adlarla Oluşturulan Boy Adları

Takma adların doğasını ve çeşitli özelliklerinin sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmesi ayrı bir önem taşır. Takma ad ya da lakap adlar bir kişinin görünümüne, huyuna, mesleğine veya bir özelliğine bağlı olarak verilir. Bu şekilde kişiye uygun olduğu düşünülerek verilen adlar hayatı boyunca o kişinin takma adı olarak kalacaktır. Takma adlar bir kişiyle alay etmek, onu aşağılamak ya da övmek, ona saygı duymak için kullanılmaktadır. Görünüş, davranış, huy, bedendeki bir eksiklik gibi ilk göze çarpan özellik üzerine lakap ad konulduğu bilinmektedir. Bu nedenle Kazak Türklerinin boylarında takma adlar yaygındır: Qarakesek (çok iri olduğu için verilen takma ad), Aq Nayman (sarı olduğu için verilen takma ad), Semiz Nayman (yapılı ve semiz olduğu için verilen takma ad), Juvanbut Nayman (kalın kalçalı olduğu için verilen takma ad), Şımır (güçlü, kuvvetli olduğu için verilen takma ad), Kökirek (göğüs; kibirli olduğu için verilen takma ad), Şimoyın (ince boyunlu olduğu için verilen takma ad), Momın (uslu, uysal), Jetimomın (yedi uslu), Quıysqansız (kuskunsuz), Qaraqasqa (hayvanların alınlarında bulunan beyaz leke), Taz (kel), Jetiruv (yedi boy), Buvra (erkek devesi olduğu için verilen takma ad), Kökjal (boz yeşil atı olduğu için verilen takma ad).

Boy adlarında rastlanan takma adları sözcüksel anlamlarına göre birkaç gruba ayırmak mümkündür:

Vücut uzuvlarının anlamını ifade eden kelimeler temelinde ortaya çıkan adlardır. Bu gruba giren adlar en çok kişinin yüzü, gözü, saçı, burnu, başı veya vücudunun rengi ile ilgili verilen adlardır. Vücut özellikleri ve renkleriyle ilgili boy adları şunlardır: Kökşeköz (yeşilimsi göz), Aynaköz (ayna göz), Qarabujır (kara + çiçek hastalığından yüzünde kalan iz), Murın (burnu büyük olan), Taz (kel olan), Saqal (sakalı kalın olan), Şaştı (saçlı), Quba (sarışın olan), Qarataz (kara kel), Aqtaz (ak kel), Kökköz (yeşil göz), Samay (şakak), Qarasaqal (kara sakal), Qaraqız (kara kız), Bujır (kırıksıklı, düz olmayan, pürüzlü), Qıziltaz (kırmızı kel), Jartıbas (yarım baş), Qarabas (kara baş), Şoyköz (iri göz), Qaramurın (kara burun), Aqpanbet (beyaz lekeli yüz), Soqır (kör), Şoñmurın (büyük burun), Bultıq (şişman), Uzun (uzun), Şimoyın (ince boyun), Qart (yaşlı, ihtiyar), Şoñbas (kocaman kafa), Sarbas (sarı kafa), Semiz Nayman (semiz olan), Moyın (boyunu ince ya da kalın olan), Qosqulaq (büyük kulak), Arıq (zayıf olan), Şoyqara (çok esmer olan), Qılmoyın (tel gibi ince boyun), Şoytaban (büyük taban).

Kazak Halk edebiyatında insanın vücut özelliğiyle ilgili özel isimlerin ortaya çıkışını konu edinen güzel rivayetler ile efsaneler mevcuttur. Örneğin, Doğu Kazakistan’da ikamet eden boylardan biri olan Semiz Nayman takma adı hakkında şöyle bir rivayet vardır: Baysıyıq adlı kişi kökpar¹ oyuncusuymuş. Orta Cüz’ün bir düğününde kucığında taşıdığı oğlağı kimse kapıp alamamış. O sırada Arğın boyundan olan birisi, bu semiz Nayman kimdir, kimse kucığında taşıdığı oğlağı kapıp alamadı demiş. Böylece bundan böyle o kişiye “Semiz Nayman” takma adı verilmiş ve hitap edilmiş. Zamanla adamın gerçek adı unutulup lakabı ad yerine geçmiş.

¹ Türk ve Orta Asya halk kültüründe atla oynanan bir tür oyundur.

İnsan vücudundaki kusuruyla (kişinin sakat, özürlü olmasıyla) ilgili olan takma adlar da vardır: Solaqay (solak), Sasıq (kötü kokan), Saqav (peltek), Şolaq (çolak).

Sonuç

Türkistan coğrafyasında yaşayan Kazak halkı için ad verme geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmamızda yer alan kişi adları Orta Cüz'ün boy adlarının sadece bir kısmıdır. Kazakistan'da yaşayan boy adları incelendiğinde yapı olarak basit ve birleşik yapıdaki adların oldukça fazla olduğu görülecektir. Bu adların anlamlarına bakıldığında Kazak Türklerinin kişi adlarında genel olarak örf ve âdetlerin, inançların etkisinden doğan adlar, tabiat olayları, yabancı ve evcil hayvanlar, maden adları, dilek bildiren ve kelimelerin kudretine inanarak verilen adlar sık tercih edilmektedir. Bunların içinde de Arapça kökenli adlar, Kazak insanının inandığı dine bağlı olan adlar da boy adları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazakçadaki dil ve kültürlerle ilgili sistem içinde tanımlanan antroponimler, çok eski zamanlardan kalma etnik bilgileri aktaran tarihî, kültürel ve manevi toplumsal bir olgudur. Bu durum yapılan bu çalışmadan da anlaşılmaktadır. Bu sisteme dâhil olan antroponimlerin etno-kültürel ve tarihsel doğası, çeşitli etnos ve etnik grupların tarihsel kökenlerini ve hareketlerini yansıtmaktadır. Gelenek-görenekler, örf-âdet, kültürel değerler, dini inanç sistemleri olmak üzere birçok faktörün ad vermede etkili olduğunu görmekteyiz.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). Dil-Kültür Bağlantısı. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). Her Yönüyle Dil/ Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: TDK Yayınları.
- Babalar Sözi. 83-Tom. (2012)./ (Babalar Sözü. C. 83. (2012). Astana: Foliyant Yayınevi.
- Buray, C. (Ed.) (2021). Tarihî Kaynaklarda Kazak Adı Ve Anlamı. Kazakistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset. Bişkek.
- Çelik Şavk, Ü. (2002). "Karakalpak Kişi Adları Üzerine Bir İnceleme", *Milli Folklor Dergisi*, S. 54, s. 62-67.
- Doşjanov, B. (2001). *Kazak tilindegi köne tulğalı antroponimler/ (Kazak dilinde eski kişisel antroponimler)*. Doktora tezi. Astana.
- Engels, F. (1967). Semyaniñ, jekemeñsiktiñ jäne memlekettiñ şıǵuvı/ Ailenin, özel ve devletin ortaya çıkması. Almatı.
- Gökalp, Z. (1991). Türk Uygarlık Tarihi, (Haz. Yusuf Çotuksöken). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Januzakov, T. (1971). Kazak esimleriniñ tariyhı/ (*Kazak İsimlerinin Tarihi*). Almatı: Ğılım.
- Januzakov, T. (1976). *Osnovnie problemi onomastikiy kazahskogo yazıka/ (Kazak dili ad biliminin temel sorunları)*. Doktora tezi. Almatı.
- Januzakov, T. (2007). Kazak onomastikası. Atavlar sırası 3/ (*Kazak onomastiği. İsimlerin gizemi 3*). Almatı: Dyke Press.
- Mankeeva, J. (1997). Mädeni leksikaniñ ulttıq sipatı/ (*Kültürel sözlüğünün milli karakteri*). Almatı: Ğılım.
- Maslova, V.A. (2001). Lingvokulturologiya: Uçebnoe Posobiye dlya Studentov Vısshih Uçebnih Zavedeniy. Moskva: Akademiya.
- Mustafina, R. (1992). Predstavleniya kultury, obryadı u Kazahov/ (*Kazakların gelenek-görenekleri, kültürel görüşleri*). Almatı: Ğılım.
- Qajıǵulov, Q. (2010). Jeti atañ – jarıq juldızıñ/ (*Yedi atan - parlayan yıldızın*). Almatı.
- Seyitova, Ş. (2009). *Kazak Etonimleriniñ Tarihiy-Lingvomädeniy Jüyesi/ (Kazak Etonimlerin Tarihsel - Dilsel - Kültürel Sistemi)*. Doktora tezi. Almatı.
- Vorobiev, V. (1997). Lingvokulturologiya. Teorya i metodı/ (Dil kültürü. Teori ve yöntemi). Moskova: RUDN.